

М44

9661

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

МОВЧАН МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 130.2:177.8

ФЕНОМЕН САМОТНОСТІ ЯК ПРОБЛЕМА БУТТЯ ОСОБИСТОСТІ В
СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

НБ НПУ

100207898

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі культурології та історії Полтавського університету споживчої кооперації України, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Андрущенко Віктор Петрович,
академік АПН України,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, ректор

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Кравченко Петро Анатолійович,
Полтавський державний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка,
завідувач кафедри філософії

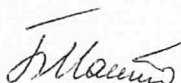
кандидат філософських наук, доцент
Зелінський Микола Юхимович,
Український державний університет фінансів
та міжнародної торгівлі,
доцент кафедри філософії та гуманітарних
дисциплін

Захист відбудеться “20” травня 2008 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “18” квітня 2008 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матющко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Час показує – політичні й економічні успіхи скороминучі та відносні, а людина, її духовні цінності – вічні, безсмертні. Ось чому життя людини, її соціалізація, радості й тривоги, віра й сумніви ставляться сьогодні в центр суспільної уваги. А що є важливішим і дорожчим для людини, ніж розкіш спілкування, духовність, моральність, особистий розвиток, взаємодопомога. Антиподом такому взаємозв'язку може бути самотність.

Тема самотності є надзвичайно актуальною в наш час, коли особливо динамічно проходить реконструкція світоглядних орієнтирів і здійснюються спроби знайти нові умови для комунікації не лише в нашій країні, а й в усьому світі. Сучасна тенденція посилення планетарної комунікації загострює проблему самотності та порозуміння. Самотність характеризує буття людини в соціальному середовищі, вказує на її природну окремість, на прагнення ствердити власну самототожність та на нереалізоване намагання єдності з “іншим”.

Проблема самотності вперше з'являється в епоху Відродження, коли людина починає виявляти себе як неповторна особистість. Особливо актуальною тема самотності стає в європейській філософії починаючи з XIX століття, коли ця філософія переходить до неklasичної форми. Некласична, передусім екзистенційно орієнтована філософія розглядає самотність, як одну із центральних тем. Це пов'язано з тим, що вільна особистість для цієї філософії є вищою цінністю та умовою існування “відкритих” спільнот.

Феномен самотності актуалізується в багатоманітності своїх форм і проявів через низку політичних, економічних, культурних тощо факторів, які продукують у людини міжособистісну, культурну, соціальну відчуженість, почуття непотрібності та покинутості. Проблема самотності загострюється ще й тому, що особистості необхідно входити у різноманітні соціальні підструктури, які вимагають від неї зміни власного стилю поведінки, форми спілкування та пристосування до “загальноприйнятих” у соціальній групі стандартів, до зміни соціальної ролі тощо. У сучасну епоху в комунікативній сфері став панівним раціоналізований обмін інформацією тоді як емоційна взаємодія витіснена на другий план. Таке спілкування мобілізує увагу та волю на нав'язування широких міжособистісних контактів та на розв'язання ділових проблем. Водночас позбавляє спілкування духовно-душевної та моральної глибини, які є основою власної самототожності кожної особи.

У кінці XX на початку XXI століття Україна знаходиться в умовах екзистенційно-антропологічної кризи. Така криза постійно продукує самотність та відчуження людей, а тому деформує розгортання економічної та політичної консолідації українського суспільства. Проблема сутності самотності людини в соціальному середовищі у філософії пов'язана з особливостями світосприйняття людини, станом її душі, мотивацією вчинків та самосвідомістю. Загострені специфікою сучасної доби почуття непотрібності,

покинутості, відчуженості ставлять на часі проблему самотності.

Ступінь наукової розробки теми. На самотність як невід'ємний елемент буття людини особливу увагу звертають у добу Нового часу (Р.Декарт, Г.Лейбніц, Б.Паскаль, та ін.). А широке вивчення феномена самотності представниками різних форм суспільної думки розпочалося в першій половині XIX ст. (хоч теоретичне осмислення названого явища започатковано ще в XVI ст.). Це пов'язано з філософською концепцією американських трансценденталістів Р.У.Емерсона, Г.Д.Торо та ін. Чільне місце тема самотності займала в цей час і в німецькій філософії (Г.В.Ф.Гегель, Й.Фіхте, Ф.Шеллінг, Ф.Шлейєрмахер та ін.).

Найглибше відображення проблеми людської самотності та пошуків взаєморозуміння, душевної теплоти знайшли у працях філософів-екзистенціалістів та їх попередників М.Бубера, Е.Гусерля, А.Камю, С.К'єркегора, Ж.-П.Сартра, Е.Фромма, М.Хайдеггера, К.Ясперса та ін. Екзистенціалісти вбачають витoki самотності в самій природі людини, декларують приреченість людини на одвічну самотність.

Проблема самотності на пострадянському просторі переважно досліджується у межах психологічного дискурсу. Плідними в цьому контексті є праці О.Данчевої, С.Корчагіної, Ю.Кошелевої, А.Лібіної, М.Литвака, Р.Немова, Н.Самоукіної, В.Сіляєвої, А.Хараша, Ю.Швалба.

У вітчизняних філософських розробках вихід до осмислення феномена самотності здійснювався через аналіз сутності соціальності як комунікації (В.Андрущенко, І.Бойченко, М.Зелінський, П.Кравченко, В.Кремін, М.Михальченко, І.Надольний, Т.Розова та ін.), теоретико-світоглядних виявів людського буття, що зумовлюють його інтегративний характер (А.Конверський, В.Лук'янець, В.Тихоненко, І.Цехмістро та ін.), факторів та умов, які є причиною переживань, пов'язаних із самотністю – страх, відчуження, страждання (Г.Горак, В.Горський, В.Загороднюк, В.Табачковський та ін.). Безпосередніх філософських досліджень самотності в Україні досить мало (можна згадати праці Н.Хамітова і ще декілька авторів (Б.Голота, Н.Каралаш, Н.Лубенець, А.Фльорко та ін.). Підхід Н.Хамітова є важливим у розробці дисертаційної теми, зокрема його парадигма філософії людини, яку автор називає метаантропологією. Методологічно цінним є виокремлення зовнішньої та внутрішньої самотності, в якій корелятом останньої постає комунікативність. Важливим для нашого дослідження є виділення Н.Хамітовим в аналізі феномена самотності психологічного, екзистенційно-антропологічного та метаантропологічного аспектів. В.Лубенець в рамках філософської антропології показує самотність у нових соціокультурних контекстах кризи людської суб'єктивності, та відзначає, що постмодерна самотність є нульовим ступенем, останнім притулком реальності існування Я при невизначеній персональній ідентичності. Самотність як культурний феномен стала окремою проблемою дослідження дисертації Б.Голоти "Самотність у життєвому світі особистості: соціокультурний вимір". Методологічно актуальним у дослідженні теми є висновок Л.Фльорко про екзистенційний та соціальний вимір самотності

в соціальному середовищі. Проте розгляд самотності як особливого феномена існування людини, що є окремою філософсько-антропологічною проблемою ще не має цілісного висвітлення. В цьому плані не достатньо розроблені питання, що стосуються онтології, феноменології, тенденцій, форм вияву, причин, іпостасей, шляхів подолання самотності тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснювалося відповідно до комплексної теми кафедри культурології та історії Полтавського університету споживчої кооперації України: "Гуманістичний підхід до організації педагогічного процесу у вишій школі". Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Полтавського університету споживчої кооперації України (протокол № 5 від 19 квітня 2006 року).

Мета дисертаційної роботи – виявити і проаналізувати місце і роль феномена самотності в бутті людини, з акцентом на філософсько-антропологічні аспекти проблемної рефлексії.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні завдання:

- проаналізувати науково-дослідний досвід осмислення самотності в західній та вітчизняній гуманітаристиці і розкрити ступінь наукової розробки теми та джерельної бази дослідження;
- визначити онтологічний статус феномена самотності та показати зміст його тенденцій, форм та іпостасей прояву;
- виділити й проаналізувати сучасні теоретичні моделі самотності з посиленою фокусацією на екзистенціальний зріз дослідження;
- розкрити феноменологію самотності у світлі компонентів "Я-" і "Ми-свідомість";
- з'ясувати причини самотності особистості в соціальному середовищі;
- показати специфічні шляхи втечі від самотності, а також реальні дієві засоби які можна використовувати для подолання означеного феномена.

Об'єктом дослідження є буття особистості в соціальному середовищі.

Предметом дисертаційної роботи є багатовимірність феномена самотності в людському бутті.

Теоретико-методологічна база дослідження визначається системним, міждисциплінарним і діяльнісним підходами щодо пояснення того чи іншого соціального явища, а також працями відомих зарубіжних і вітчизняних філософів, психологів, культурологів, соціологів, які висвітлюють різноманітні аспекти феномена самотності людини в суспільстві. Необхідним інструментом для розкриття кожної теоретичної проблеми в роботі виступають загальнонаукові методи (аналіз та синтез, конкретизація, абстрагування, узагальнення, індукція та дедукція тощо). При цьому дослідження опирається на фундаментальні наукові засади – принципи об'єктивності, причинності, історизму, світоглядного плюралізму, що ґрунтуються на екзистенційному і феноменологічному аналізі.

Специфіка об'єкту і предмету дослідження зумовила використання

психологічного та психософського аналізу, що дозволило розкрити певні аспекти тенденцій, форм, специфіки чоловічої і жіночої самотності на вікових етапах розвитку особистості, причин виникнення цього феномена та накреслити шляхи подолання самотності.

Наукова новизна полягає і втілює наступні положення які виносяться на захист:

- аналіз теоретико-методологічних основ осмислення проблеми самотності показує, що полісемантизм, до якого тяжіє західна гуманітаристика гармонійно взаємодетермінується із започаткованою нещодавно в українському філософсько-антропологічному дискурсі рефлексією феномена самотності, де остання постає як багатоаспектна і полівекторна тенденція пошуку і наближення до суб'єктивного “Я”;

- визначено онтологічний статус самотності в рамках якого виокремлено основний напрямок осмислення останньої як сутнісної характеристики людського буття. Це дало підстави для авторського визначення самотності як стану людини, який виражає певну форму самосвідомості і показує порушення реальних зв'язків та відносин внутрішнього світу особистості, а також відображає переживання своєї окремоті, суб'єктивної неможливості чи небажання відчувати адекватний відгук, прийняття і визнання себе іншими людьми. Показано чоловічу й жіночу іпостасі самотності на певних етапах розвитку людини і доведено, що самотність має, перш за все, жіночий “лик”. Виділено дві форми самотності – зовнішню і внутрішню з аналізом їх вияву в бутті людини, та специфікою вивчення в психології та філософській антропології;

- дано комплексний аналіз сучасних теоретичних підходів до проблеми самотності які втілюють психодинамічну, інтеракціоністську, когнітивну, соціологічну, феноменологічну, інтимну, загальносистемну концепції. Акцентовано увагу на екзистенціальному баченні проблеми самотності як такому, що має кардинальний вплив у філософському осмисленні й обґрунтуванні досліджуваного феномена;

- розроблено аналіз взаємодії компонентів “Я-” і “Ми-свідомість” із простеженням специфіки присутності феномена самотності на соціально-історичних етапах розвитку людства, а також в релігії й поза нею, що концептуально збагатило розуміння феноменології самотності людини як відсутності духовного єднання;

- визначено причини самотності, які ми пов'язуємо передусім з відкритістю особистісного буття людини, неефективною і неякісною комунікацією, випадковою суперечністю людини і соціального середовища, неуспішною адаптацією (деадаптацією). На прикладі конкретного соціального середовища (дослідження проведені нами серед першокурсників Полтавського університету споживчої кооперації України (ПУСКУ) підтверджується зв'язок самотності й соціальної адаптації людини;

- показано специфічні шляхи втечі від самотності (алкоголь, вживання наркотиків, тютюнопаління, оновлення і збочення в сексі, подорожі,

занурення в суєту буденного життя, самогубство) і шляхи, які можна використовувати для подолання означеного феномена, такі як звичайна і внутрішня комунікація, а при екзистенціальній самотності – актуалізація необхідності навчитися приймати її як частину нашого буття, усвідомлення її й перетворення в усамітнення, яке повертає природність.

Теоретичне і практичне значення дисертації полягає в тому, що зібраний фактичний матеріал, узагальнення та висновки можуть використовуватися при підготовці наукових праць, навчальних посібників, розробці лекцій і семінарів, при написанні видань філософського, психологічного, соціологічного, культурологічного, історичного характеру тощо; стати джерелом для подальшої дослідницької роботи над феноменом самотності не лише на конкретнодисциплінарному рівні, а й на міждисциплінарному; бути наочним матеріалом, засобом для подолання негативної самотності (особливо сильних її переживань) у соціальному середовищі; мати не лише теоретичне, а й практичне значення у філософії й психології спілкування.

Апробація основних положень дисертації здійснювалось у формі виступів на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: “Соціальні та морально-психологічні важелі вдосконалення навчально-виховного процесу” (Полтава, 2000 р.), “Моніторинг якості процесів і результатів освітньої діяльності” (Полтава, 2003 р.), “Україна наукова 2003” (Дніпропетровськ, 2003 р.), “Проблеми загальної та педагогічної психології” (Київ, 2004 р.), “Дні науки 2005” (Дніпропетровськ, 2005 р.), “Розвивальна освіта та багатовимірний досвід особистості” (Полтава, 2005 р.).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли своє відображення у 18 наукових публікаціях, з них 6 статей опубліковано у фахових виданнях для філософських наук.

Структура дисертації зумовлена логікою розкриття теми, специфікою мети, завданням та характером дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять шістнадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації 207 сторінок, у тому числі основний текст – 194 сторінок, список використаних джерел – 13 сторінок (201 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження; характеризується ступінь наукової розробки; вказується об’єкт і предмет дослідження; аналізуються застосовані у дослідженні методи і принципи; формулюється мета, завдання та наукова новизна положень, що виносяться на захист; розкривається теоретичне та практичне значення одержаних результатів, а також подаються відомості про апробацію дослідження та його структуру.

У першому розділі “Визначення та інтерпретація самотності у філософсько-антропологічному дискурсі” – висвітлено джерельну базу проблеми самотності та визначення й інтерпретацію самотності в зарубіжних і вітчизняних працях. Спираючись на певну теорію і практику світового досвіду дослідження феномена самотності, ми пропонуємо власне бачення самотності людини як важливого екзистенціалу її буття та означаємо онтологічний статус самотності.

У підрозділі 1.1. “Самотність у зарубіжних та вітчизняних джерелах” відзначено, що осмислення феномена самотності має давні традиції (починаючи з міфів і філософських діалогів античності). Але особливу увагу на самотність як невід’ємний елемент життя людини зосереджує європейська культура доби Нового часу. З XIX ст. самотність стає предметом окремого філософського інтересу. Проблеми самотності порушувались або досліджувались західними філософами, психологами, соціологами, культурологами, медиками, письменниками тощо, такими як Р.Бах, М.Бубер, Р.С.Вейс, Г.Гессе, Д.Дефо, Т.Б.Джонсон, Г.Зілбург, А.Камю, М.Мід, М.Міцелі, Б.Міюскович, С.Моем, К.Мустакас, Л.Е.Пепло, Д.Перлман, Д.Рассел, Д.Рісмен, К.Роджерс, У.Садлер, Ж.-П.Сартр, Дж.Селінджер, П.Слейтер, Е.Фромм, Ф.Фромм-Рейхман, І.Ялом та ін. Р.Вейс визначає самотність, як загострене відчуття напруги і хвилювання, пов’язане з прагненням мати дружні стосунки. Для А.Садлера і Т.Джонсона самотність – це комплексне відчуття, що виражає певну форму самосвідомості. Б.Міюскович вважає, що самотність корениться у природі людини – це стан конституції індивіда, який проникає в структуру його свідомості. У Д.Майерса самотність порівнюється з депресією. І.Ялом виражає зазначений феномен в понятті “ізоляція”. Ізоляція поділяється на три види: міжособистісну, внутрішньоособистісну, екзистенціальну. Ж.-П.Сартр говорить про самотність як глибинну основу індивідуального буття людини. У Е.Фромма самотність виражається через поняття свободи. Цей філософ ділить самотність на фізичну і моральну. При цьому моральна самотність – це нездатність співвідноситися не лише з іншими людьми, але і з цінностями й ідеалами взагалі. Сучасні дослідження проблеми самотності за кордоном, в основному спрямовані на вивчення рис характеру, особистісних якостей, вікових особливостей самотніх людей; на виділення складових цього феномену (поведінкових, когнітивних, емоційних тощо); на складання різних типологій.

Українські вчені та їх колеги з держав, що утворилися на терені колишнього СРСР, до проблеми самотності зверталися рідко. Окремі публікації з’явилися лише в останні десятиліття XX сторіччя. Це праці І.Ачилдієва, О.Данчевої, І.Кона, А.Лібіної, Г.Тихонова, Н.Хамітова, А.Хараша, Ю.Швалба та ін. В останній час з’явилися роботи А.Гагаріна, Б.Голоти, Н.Каралаш, Н.Лубенець, Н.Самоукіної, В.Сіляєвої, Л.Фльорко, Н.Хамітова та ін. Проблема самотності на пострадянському просторі найглибше досліджена у межах психологічного дискурсу. Плідними в цьому контексті є праці О.Данчевої, С.Корчагіної, А.Лібіної, М.Литвака, Р.Немова, Н.Самоукіної, В.Сіляєвої, А.Хараша, Ю.Швалба та ін. Ю.Швалб і О.Данчева, визначають самотність як

відсутність духовного єднання. А.Хараш до самотності відносить не особливість індивідуальної біографії, а об'єктивний загальний факт буття незалежно від того, усвідомлюється він індивідом чи ні. Н.Самоукіна, В.Сіляєва, А.Лібіна досліджуючи жіночу самотність, зауважують, що самотність – природна частина нашого життя; крім самотності, у житті людини є радість і печаль, любов і горе, досягнення і невдачі. М.Литвак розкриває екзистенціальні мотиви самотності, пов'язуючи цей феномен з екзистенціалом смерті. Страх смерті – джерело, з якого беруть енергію решта негативних емоцій, у тому числі й почуття самотності.

Український філософ, психоаналітик, засновник метаантропології Н.Хамітов стверджує, що головною проблемою сучасників є самотність: самотність у подружній парі, у натовпі та ін. Роздвоєність людського буття на чоловіче й жіноче, як стверджує вчений, – одна з найбільш глибоких його таємниць, одна з фундаментальних причин переживання людиною самотності й сирітства. Родове буття людини як буденності із необхідністю породжує відчуженість і самотність включених у нього чоловіків і жінок. Є ситуативна (зовнішня) самотність і екзистенційна (внутрішня) самотність. Для А.Грицанова самотність – це стан і відчуття людини, що знаходиться в умовах реальної чи уявної комунікативної ізоляції від інших людей. І.Кон виділяє генезис самотності через появу категорії “Я” і взаємодії її з категоріями (які є досить суттєвими для особистості) “Ти”, “Ми”, “Вони”. У своїй “Антології самотності” Г.Тихонов зауважив, що самотність може бути і страшною і необхідною, може і лякати і притягувати; виділив два типи самотності: емоційний і соціальний.

Деякі автори (І.Кон, Д.Майєрс, М.Мід, Р.Нємов, С.Пейдж, та ін.) практично не дають визначення самотності, намагаючись при цьому описувати реакції особистості людини і її оточення на самотність, роблять спробу пізнати причини цього феномена. Але, без чіткого розуміння явища навряд чи можливе і його наукове дослідження. Тому, враховуючи результати новітніх досліджень самотності за кордоном і в нашій країні ми пропонуємо наступне визначення: самотність – це стан людини, який виражає певну форму самосвідомості і показує порушення реальних зв'язків і відносин внутрішнього світу особистості, а також відображає переживання своєї окремоті, суб'єктивної неможливості чи небажання відчувати адекватний відгук, прийняття і визнання себе іншими людьми.

У підрозділі 1.2. “Онтологічний вимір самотності” розглянуто онтологічний статус самотності, який визначає основний напрямок в осмисленні самотності як сутнісної характеристики буття людини. У цьому контексті самотність постає екзистенційним станом. Запропонована онтологічна модель самотності, що впливає з теорії рефлексії Г.В.Ф.Гегеля необхідна для філософського пояснення цього феномена, тому що вона відображає динаміку його появи як системного цілого.

У другому розділі “Теоретико-праксеологічні моделі самотності” проаналізовано вісім сучасних найвідоміших теоретико-праксеологічних

моделей самотності: психодинамічний, феноменологічний, соціологічний, когнітивний, інтеракціоністський, інтимний, загальносистемний, екзистенціальний підходи. З усієї багатоаспектності феномена самотності взято лише три основні положення. Це: природа самотності (нормальний чи ненормальний стан, позитивний чи негативний досвід); причини, що викликають самотність; походження тієї чи іншої теорії (емпіричні чи раціональні витоки).

У підрозділі 2.1. **“Моделі високих рівнів концептуалізації розвитку проблеми самотності”** досліджуються психодинамічний, інтеракціоністський та когнітивний підходи, які мають високий рівень розробки проблеми самотності. У своєму аналізі самотності прихильники психодинамічної моделі (Е.Еріксон, Г.Зілбург, Г.Салліван, Ф.Фромм-Рейхман та ін.) в основному виходять із клінічної практики і тому схильні розглядати самотність як патологію. Дослідники цього напрямку акцентують увагу на самотності, як нездоланному, постійному відчутті, яке є відображенням характерних рис особистості: нарцисизму, манії величі і ворожості. Інтеракціоністи (Р.С.Вейс, Дж.Раадшелдерс та ін.) роблять висновок, що самотність – це не лише функція фактора особистості чи фактора ситуації, вона – продукт їх інтерактивного впливу. Досліджуючи поняття самотності і її різновиди, вони розглядають і причини виникнення самотності. Представники когнітивного підходу (А.Бек, Л.Е.Пепло, Д.Перлман, Д.Янг та ін.) підкреслюють, що самотність настає тоді, коли людина усвідомлює невідповідність між бажаним і досягнутим рівнем власних соціальних контактів; визначають складові самотності і формулюють взаємозв'язки між ними в теорії.

У підрозділі 2.2. **“Моделі нижчих рівнів концептуалізації розвитку проблеми самотності”** здійснено аналіз соціологічного, феноменологічного, інтимного та загальносистемного підходів, які мають невисокий рівень її розробки. Соціологічна традиція (К.Боумен, Д.Рісмен, Ф.Слейтер, та ін.) розглядає самотність перш за все як нормальний середньостатистичний показник, що залежить від процесів, які проходять в суспільстві. Представники даного підходу не зацікавлені в тому, щоб займатися окремими людьми, хоч їх думки і впливають на створення соціальної політики. Феноменологічна модель (Д.Мур, К.Роджерс, Д.Сізенвейн, Ф.Уайтхорн та ін.) розглядає самотність як прояв слабкого пристосування особистості і вважає, що причина цього феномена знаходиться всередині індивіда, в феноменологічних невідповідностях уявлень особистості про власне “Я”. Феноменологи впевнені в тому, що пізнати самотність не можливо (і тут вони близькі до екзистенціалістів) не переживаючи її. Самотність, згідно з позицією інтимного підходу (В.Дерлега, С.Маргуліс) обумовлена відсутністю відповідного соціального партнера, який міг би сприяти досягненню цих цілей. Вона настає тоді, коли міжособистісним відносинам індивіда не вистачає інтимності, необхідної для довірливого спілкування. Загальносистемна теорія (Г.Міллер, Д.Фландерс) розцінює самотність як потенційно патологічний стан, але вважає його також і корисним механізмом зворотного зв'язку, який у кінцевому

результаті може допомогти індивіду чи суспільству зберегти певний рівень соціальних контактів.

У підрозділі 2.3. **“Екзистенціальна концепція осмислення самотності”** стверджується, що найбільший внесок у розробку і осмислення самотності в філософії було зроблено екзистенціалістами. Екзистенціалісти (М.Бердяєв, А.Камю, С.К’єркегор, К.Мустакас, Б.Паскаль, Ж.-П.Сартр, Е.Фромм, М.Хайдеггер, І.Ялом, К.Ясперс та ін.) вбачають витoki самотності в самій природі людини, мають у своєму активі масштабну філософську традицію, підкреслюють динамічний і часовий аспекти подій і змін, що проходять у внутрішньому світі людини, удосконалюють свої основні положення і поєднують їх з досягненнями соціальних наук. Представники екзистенціалізму вважають, що самотність належить до “межових ситуацій” (народження, смерть, життєві зміни тощо), які є суттю-символом людського становища в світі і без яких людина не добилася б справжнього існування, тому її подолання не тільки неможливе, але й небажане. Філософи-екзистенціалісти закликають людей перебороти страх самотності і навчитися позитивно його використовувати.

У третьому розділі **“Феномен самотності у світлі компонентів “Я-” і “Ми-свідомість”** розкрито феноменологію самотності через генезис самотності відповідно з розвитком важливих компонентів свідомості людини “Я-” і “Ми-свідомість” на історичних етапах розвитку людства та в релігійній вірі і невір’ї.

У підрозділі 3.1. **“Взаємовідносини компонентів “Я-” і “Ми-свідомість” і самотність на соціально-історичних етапах розвитку людства”** з’ясовано сутність компонентів “Я-” і “Ми-свідомість” і їх взаємодію з феноменом самотності на історичних етапах розвитку людства починаючи від первісного суспільства і закінчуючи сучасністю. Структуру “Я-свідомість” утворює діалектична єдність трьох компонентів: самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе та саморегулювання. Колективна свідомість окремої людини, яка визначається належністю індивіда до його соціальної групи – це “Ми-свідомість”. Вона була притаманна первісному суспільству, де відчуження індивіда від своєї соціальної спільноти не проходило і самотність не існувала ні як соціальне, ні як психологічне явище. В епоху Античності домінує реальна сила компонента “Ми-свідомість”. Істина знаходиться не стільки в тому, що давні греки не цікавилися самотністю, а скоріше за все в тому, що вони сконцентрували увагу на тому, як її уникнути, і знаходили це позбавлення, перш за все, в дружбі, в насолоді благами дружби. У Середньовіччі “Я-свідомість”, індивідуальне “Я” не було і не могло бути центром картини світу. Люди в цей час мали тісні зв’язки і рідко відособлювались один від одного. Самотність розумілася як фізична ізоляція. Відродження виділяє індивідуальність людини як її самосвідомість і характеристику людини. Унікальність, неповторність якостей і властивостей стає самоцінністю і тим чинником, що визначає “Я-свідомість”. У цей час і виникає проблема самотності, але її трактують як благо і необхідну умову становлення індивідуальності й творчості. У Новий час, у добу Просвітництва

відокремлення особистості проходить досить динамічно. “Я-свідомість” стає домінуючою характеристикою людини. Але разом з розширенням компонента “Я-свідомість” значно звужується компонент “Ми”. Людина втрачає впевненість в стійкості свого світу, яку давало почуття належності і фіксоване місце в общині. В умовах вільної конкуренції окрема людина виступає вільною від звичайних зв’язків. Але зворотною стороною цієї свободи стає самотність. В XIX – XX століттях проходить процес швидкої зміни в структурі “Ми-свідомість”. Посилюється нерозуміння й відчуження. Наслідком відчуження є глибоке переживання індивідом самотності. Розпад компонента “Ми” в свідомості людей і став тією основою, на якій виросло масове почуття відірваності й відчуженості від світу людей, яке переживається як глибока, особиста самотність. В сучасному світі проходить трансформація компонентів “Я-” і “Ми-свідомість”. Іде переоцінка цінності колективістського й індивідуалістського підходів до людини. Сьогодні не слід протиставляти й абсолютизувати “Я” і “Ми” компоненти свідомості людей. Потрібно шукати певну гармонію, “золоту середину”, де було б діалектичне взаємопроникнення і взаємозбагачення цих важливих складових людини як соціальної істоти, що є оригінальним, неповторним феноменом Всесвіту.

У підрозділі 3.2. “Проблема самотності через зв’язок “Я-” і “Ми-свідомості” в релігійній вірі і невір’ї” показано, що дискредитація церкви і розпад релігійної свідомості можуть відігравати велику роль у формуванні “Ми-свідомості”. В Україні, після розпаду СРСР і колективістського підходу до людини як “гвинтика великого механізму”, існує невизначеність нових форм “Ми-свідомості” і зовсім інший статус компоненту “Я”. Люди не можуть адаптуватися в складних реаліях буття. Цей стан можна означити поняттям “екзистенційно-антропологічна криза”. Він виражається в усіх сферах життєдіяльності людини: в політиці, економіці, культурі тощо. В релігійній сфері СРСР у XX ст. (і України, яка входила до складу СРСР) відбувалися докорінні зміни, пов’язані із запропонованою тоталітарною системою дискримінацією церкви. Наслідком цієї дискримінації став розпад релігійної свідомості й сформувався особливий тип “Ми-свідомості”. Людина стає відірваною від релігійної спільноти, а ще вона відкидає Бога як творця, вседержителя і джерело вищого сенсу буття. В результаті цього вона переживає своє існування як буття в його жорсткому протиставленні: “Я” – “Весь світ”. Виникає особливе індивідуальне переживання трагізму буття і страху – лишитися в передсмертну годину самотньою. Таке переживання загостило проблему самотності для індивіда (це підтверджує практика сучасного буття в багатьох країнах світу). Релігія дає втіху і надію; дозволяє перебороти відчай і самотність; сприяє філософській осмисленості життя людини. Тему смерті неможливо усунути з “Я-” і “Ми-свідомості”, так як і з історії культури.

Відмова індивіда від дитячої віри у власне безсмертя і прийняття неминучості смерті спонукає людину серйозно задумуватися про сенс життя, про те як краще прожити його. Досить актуальними є філософські пошуки смислу життя, що не опираються на релігійну віру. Вони можуть бути певними

засобами для подолання почуття самотності. Важливо по-іншому зрозуміти смерть (у цьому плані є дуже цінними думки філософа М.М.Трубнікова). Людина повинна зрозуміти, що смерть – це така межа, як і народження. Зрозумівши й усвідомивши це, людина, осягає велику цінність життя, його наповненості зараз і тут, а не в майбутньому чи в минулому. Піднесення буття над смертю і піднесення буття самою смертю дає світоглядні основи особистісного переборення відчуженості індивіда від світу, подолання почуття самотності і покинутості.

У четвертому розділі **“Самотність як полівекторний феномен”** розглянуто тенденції самотності (самотність як усамітнення і негативна самотність), чоловічу й жіночу іпостасі феномена самотності на певних етапах розвитку особистості людини, дві форми вияву самотності – зовнішню і внутрішню; причини самотності, пов’язані з комунікацією й адаптацією та шляхи втечі і реального подолання самотності.

У підрозділі 4.1. **“Самотність як усамітнення”** доведено, що позитивна самотність – самотність як усамітнення. Усамітнення дає можливість людині заглибитись у найвіддаленіші й найпотаємніші куточки своєї душі, зробити аналіз пройденого, очистити свою душу від напливу несуттєвого, отримати задоволення, натхнення для творчості, встановити моральні зв’язки з людьми різних епох чи сучасниками, виховати в собі самостійність, впевненість тощо. Добровільна самотність (усамітнення) бере свій початок від самотництва. Усамітнення (усамітненість) є єдиним варіантом суб’єктивно позитивного прояву самотності в житті. Однією з умов позитивного прояву самотності в житті людини є вироблена нею самою (чи то здобута) стійкість, яка забезпечує збереження основних відносин індивіда з дійсністю, передбачаючи разом з тим існування моментів пластичності, гнучкості, варіативності. Стійкість визначає здатність індивіда до самозмінювання, діалектично поєднуючи залежність від ситуації з подоланням її безпосереднього впливу.

У підрозділі 4.2. **“Негативна самотність”** досліджується самотність, яка є антагоністом першої тенденції – самотності як усамітненню. Ця (негативна) самотність може бути тяжкою, нестерпною, руйнівною для особистості людини. Вона отримала особливу актуальність починаючи з XIX-XX ст. і стала особистісною. Виділено два види негативної самотності – відчужуюча самотність, та самовідчужуюча самотність. Перший вид самотності пов’язаний з переважаючою дією механізмів обособлення в структурі особистості людини, крайньою формою яких є відчуження: від інших людей, цінностей, норм, світу в цілому. Другий вид стану самотності обумовлений переважаючою дією механізмів ідентифікації. У результаті особистість, ототожнюючись з іншими людьми чи групою, поступово втрачає своє “Я”, яке стає чужим, незрозумілим.

У підрозділі 4.3. **“Чоловіча й жіноча іпостасі самотності”** проаналізовано чоловічу й жіночу самотність. Чоловіки й жінки проходять відомі стадії розвитку особистості. Самотність в цей час має свою специфіку. Зазначені іпостасі самотності показані починаючи з етапу юності, тому що саме

в цей час самотність отримує особливий статус в житті людини. Завершується розгляд специфіки чоловічої й жіночої самотності пізньою дорослістю (старістю) де вже видно результати життя й інтенсивно проходить процес рефлексії. Самотність, перш за все, має жіночий “лик”. Жінка завжди тяжче переносить самотність, ніж чоловік. Самотність для неї є та реальність, якої вона намагається уникнути. Тема самотності для жінки завжди більш очевидна, ніж для чоловіка.

У підрозділі 4.4. “Зовнішня та внутрішня самотність у філософській антропології і психології” показано дві форми вияву самотності – зовнішню і внутрішню. Зовнішня самотність – результат випадкової суперечності людини і соціального оточення (лихо, катастрофа, конфлікт у соціумі). Дана самотність є ситуативною (соціальною). Внутрішня самотність – результат суперечності людини з собою, що призводить до втрати та пошуку самототожності. Ця форма самотності породжується відкритістю особистісного буття людини. Її можна назвати екзистенційною. Психологія досліджує перш за все зовнішній вимір феномена самотності, але, як і філософія, може звертатися й до внутрішньої самотності. Філософія розглядає вияви внутрішньої самотності в людській екзистенції, тоді як психологія досліджує їх у психічному житті людини. Поняття “екзистенція” значно ширше за базове поняття психології “психіка”.

У підрозділі 4.5. “Комунікація і самотність” з’ясовано, що самотність тісно пов’язана з комунікацією, спілкуванням. Наша комунікація стала неефективна й неякісна. Ми організовуємо її за жорсткою схемою: отримати необхідну інформацію, річ, послугу тощо. Реальна комунікація – це смисловий і ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії. В ній і організація взаємовідносин, і пізнання, й інформація. Тому щоб не переживати самотності необхідно звернути увагу на культуру спілкування. Це – використання знань і досягнень, які надбало людство в цій сфері: починаючи від словникового запасу й закінчуючи моральними нормами. Перешкоди спілкування можуть спричинити самотність. Серед них ми виділили естетичні, інтелектуальні, та моральні перешкоди. Успішна соціальна взаємодія потребує від людини спостережливості. Для боротьби із самотністю на Заході і в США проходить пошук нових форм комунікації. Укриття від переживання самотності шукають в індивідуалізмі, для “справжньої комунікації” висувують ідею “комуні”, мови мовчання тощо. Щоб позбутися самотності, на нашу думку, комунікація повинна носити діалогічний характер. Нормальною може бути комунікація у випадку продуктивного діалогу. Обов’язковою умовою продуктивного діалогу із самим собою, який виводить людину за межі безкінечного кола самотності – почути в собі голос іншого, прийняти його як абсолютну цінність.

У підрозділі 4.6. “Філософія комунікації: вихід за межі внутрішньої самотності” доводиться, що зовнішня (соціальна) самотність може долатися, на відміну від внутрішньої (екзистенційної самотності), звичайною комунікацією (комунікацією як такою). Екзистенційну (внутрішню) самотність можна подолати лише внутрішньою (екзистенційною) комунікацією. Ця комунікація

стосується глибинних смисложиттєвих орієнтацій і має вільний характер. Вона може подолати все зверхне й прагматичне у людському спілкуванні, приводить до справжньої поваги у взаємовідносинах між людьми.

У підрозділі 4.7. **“Соціальна адаптація як причина самотності особистості”** мова йде про соціальну адаптацію яка може бути причиною самотності. Дослідження самотності при адаптації охопило соціальну адаптацію першокурсників Полтавського університету споживчої кооперації України (ПУСКУ) протягом 1997-2004 років. Феномен самотності виникає при неуспішній адаптації. В середині навчального року 47% вчорашніх школярів відчували самотність. Ми отримали практичне підтвердження (це стосується глави 4.3.), що самотність має переважно жіночий “лик” (із 47% тих хто переживав самотність відповідно 33% були представницями слабкої статі). Більшість студентів акцентують увагу на негативній самотності. Але самотність як усамітнення також є актуальною в середовищі першокурсників. З надзвичайною силою студенти переживають внутрішню форму самотності. Для подолання самотності першокурсники шукають певні засоби. 26,2% від загальної кількості самотніх виділяють при цьому комунікацію. Адаптація в колективі є необхідною умовою продуктивної соціальної активності, самовизначення людини, розширення сфери свободи, розвитку індивідуальності.

У підрозділі 4.8. **“Сучасні практики втечі від самотності”** підкреслено, що буденність пропонує людині свої засоби для подолання самотності. Серед них виділяються: алкоголь, вживання наркотиків, тютюнопаління, занурення в суєту життя, подорожі, оновлення й збочення в сексі, самогубство. Їх можна інтерпретувати як терапія від самотності, котра має свій негативний аспект – спробу уникнути зустрічі із самим собою.

У підрозділі 4.9. **“Екзистенціальне подолання самотності або втеча і повернення до самотності як феномена людського буття”** розкрито деякі методи (технології) подолання самотності в екзистенціальній антропології. Подолання може відбуватися: через присутність інших, що дає можливість підтвердити власне буття; через прагнення до поглинання себе іншими й могутнішими людьми, або увібравши інших; піднесенням себе через інших; зверненням до екзистенціальної ізоляції, щоб дослідити її, зануритися в її почуття загубленості й самотності. А можна втікати від самотності, щоб знову повернутися до неї, як це робив герой пізнього роману Г. Гессе “Гра в бісер” Йозеф Кнехт. Кнехт показує, що рано чи пізно людина повинна прийти до угоди з самотністю. Як тільки особистість визнає самотність, перестане втікати й боятися її, зміняться її риси, смак до життя в неї стане іншим. Лише в самотності ми можемо зрозуміти своє існування як дещо потрібне близьким і те, що заслуговує небайдужості й спілкування. Лише проходячи через самотність, людина стає особистістю, яка може зацікавити світ. Самотність – це вісь, що пронизує наше життя. Самотність є прозріння.

ВИСНОВКИ

Основні результати дисертаційного дослідження можна звести до таких положень:

1. Проблема самотності особистості має сьогодні таку ж актуальність, як і десятки, сотні років тому. Самотність належить до переліку тих понять, реальний життєвий смисл яких, на перший погляд, чітко уявляється навіть буденній свідомості, але подібна ясність може заводити в оману, бо вона приховує надзвичайно складний і суперечливий смисл, який важко піддається раціонального аналізу.

2. Самотність означає два стани: зовнішній і внутрішній, що тісно пов'язані між собою, але не тотожні. Зовнішня самотність може бути результатом суперечності людини й соціального оточення (випадок, конфлікт, лихо, катастрофа тощо). Внутрішня самотність – результат суперечності людини з собою, що призводить до втрати та пошуку самототожності. Її можна назвати екзистенційною.

3. Онтологічний статус самотності визначає основний напрямок в осмисленні самотності як сутнісної характеристики буття людини. У цьому контексті самотність постає екзистенційним станом.

4. Найбільший внесок у розробку й осмислення самотності в філософії з теоретичних підходів до самотності зроблено екзистенціалістами. Екзистенціальна позиція має у своєму активі масштабну філософську традицію, підкреслює часовий і динамічний аспекти подій і змін, що проходять у внутрішньому світі людини. Екзистенціалізм, єдиний серед усіх теорій, розглядає самотність як універсальну характеристику людського буття. За точку відліку приймається той “факт”, що люди з самого початку самотні.

5. Феноменологію самотності більш повно розкриває генезис самотності відповідно з розвитком таких важливих компонентів свідомості людини як “Я-” і “Ми-свідомість” на історичних етапах розвитку людства. Структуру “Я-свідомість” утворює діалектична єдність трьох компонентів: самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе та саморегулювання. Колективна свідомість окремої людини, яка визначається належністю індивіда до його соціальної групи – це “Ми-свідомість”. Епоха Відродження вперше виділяє індивідуальність людини як її самосвідомість і характеристику особистості. Унікальність, неповторність якостей і властивостей стає самоцінністю і тим чинником, що визначає “Я-свідомість”. У цей час і виникає проблема самотності, але її трактують як благо і необхідну умову становлення індивідуальності й творчості. В XIX – XX століттях проходить процес швидкої зміни в структурі “Ми-свідомість”. Розпад компонента “Ми” в свідомості людей став тією основою, на якій виросло масове почуття відірваності й відчуженості від світу людей, яке переживається як глибока, особиста самотність.

6. При аналізі феномена самотності виділяються дві тенденції: позитивна самотність (усамітнення) і негативна самотність. Самотність як усамітнення –

це позитивне начало із якого народжується повноцінна особистість. Усамітнення бере свій початок від самотництва. Самотність як негативний чи пасивний стан може руйнувати особистість людини. Ця самотність – туга, що виростає немовби із середини – стан душевної ізоляваності. Вона отримала особливу актуальність починаючи з XIX-XX ст. і стала особистісною.

7. Самотність має чоловічу й жіночу іпостасі. На відповідних етапах розвитку особистості людини феномен самотності набуває свою специфіку. Означений феномен на цих етапах (від юності до старості) має більш жіночий “лик”. Жінка завжди тяжче переносить самотність, ніж чоловік. Самотність для неї є та реальність, якої вона намагається уникнути. Тема самотності для жінки завжди більш очевидна, ніж для чоловіка.

8. Самотність тісно пов'язана із спілкуванням, комунікацією. У наш час з'явилася небезпечна тенденція надавати перевагу в якості співрозмовника неживим предметам: багатоканальному телебаченню, комп'ютерній мережі, відео, газетам, радіо тощо. Наша комунікація неефективна й неякісна. Ми організовуємо її за жорсткою схемою: отримати необхідну інформацію, річ, послугу тощо. Реальна комунікація – це смисловий і ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії. В ній і організація взаємовідносин, і пізнання й інформація.

9. Зовнішня (соціальна) самотність долається звичайною комунікацією (комунікацією як такою). Внутрішню (екзистенційну) самотність можна подолати лише екзистенційною (внутрішньою) комунікацією. Ця комунікація стосується глибинних смисложиттєвих орієнтацій і має вільний характер. Вона долає все зверхнє і прагматичне в людському спілкуванні, приводить до справжньої поваги у взаємовідносинах між людьми.

10. У виникненні самотності важливу роль відіграє соціальна адаптація. Це – складне явище, яке пов'язане з індивідуальними особливостями людини, і з позицією особистості в суспільстві. Адаптація вважається як відповідний процес, так і його кінцевий результат, виражений станом адаптованості людини до нових факторів середовища. Феномен самотності виникає при неуспішній адаптації.

11. Сучасні практики, які пропонують боротися із самотністю використовуючи при цьому занурення в сушту буденності, подорожі, оновлення й збочення в сексі, алкоголь, наркотики, тютюнопаління, самогубство тощо, можна інтерпретувати як терапія від самотності, котра має негативний аспект – спробу уникнути зустрічі із самим собою.

12. Екзистенціальна технологія подолання самотності зазначає, що самотність є частиною існування, і ми повинні знайти спосіб прийняти її. Людина мусить почати переживати й терпіти самотність, щоб отримати доступ до ресурсів, які дозволяють повніше справитись з своєю екзистенційною ізоляцією.

13. Повністю подолати самотність неможливо, але, напевно, й непотрібно. Сучасна людина повинна зрозуміти природу самотності. Особистість, перш за все, має бути внутрішньо вільною, і в той же час стати

повноцінним суб'єктом людської діяльності. А це означає: оволодіти глибинами міжлюдського спілкування, навчитися жити в умовах зростаючої соціокультурної комунікації, знайти мову позасуб'єктних відносин з природою. Коли ж мова заходить про екзистенціальну самотність, то тут необхідно навчитися приймати її як необхідну частину нашого буття, усвідомити її й перетворити в усамітнення, яке повертає прирودність.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Мовчан М.М. Феномен самотності: проблеми і перспективи // Збірник наукових праць "Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії". – Запоріжжя: ЗДІА, 2004. – № 17. – С. 117–130.
2. Мовчан М.М. Осмислення феномена самотності як проблеми суспільного буття особистості // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Вип. 13. – Київ – Полтава, 2005. – С. 141–156.
3. Мовчан М.М. Ця багатогранна самотність... Філософський аспект // Мандрівець. – Київ, 2005. – № 1. – С. 76–81.
4. Мовчан М.М. Феномен самотності: літературно-художнє, релігійне та філософське осмислення // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць: Вип. 242–243. Філософія. – Чернівці: Рута, 2005. – С.25–29.
5. Мовчан М.М. Філософський аспект лабіринтів самотності // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Вип. 15. – Київ – Полтава, 2006. – С.145–163.
6. Мовчан М.М. Лабіринти самотності: Філософські та релігійні аспекти // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 301–302. Філософія. – Чернівці: Рута, 2006. – С.217–219.
7. Мовчан М.М. Самотність як проблема соціально-психологічної адаптації та виховання особистості // Матеріали XXIV науково-методичної конференції "Соціальні та морально-психологічні важелі вдосконалення навчально-виховного процесу". – Полтава: ПКІ, 2000. – С.180–185.
8. Мовчан М.М. Самотність як проблема соціального середовища у світлі компонентів "Я-" і "Ми-свідомість" // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія: Гуманітарні науки. – Полтава: ПУСКУ, 2001. – № 2 (2). – С.33–37.
9. Мовчан М.М. Філософське осмислення самотності: екзистенціальний підхід // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія: Гуманітарні науки. – Полтава: ПУСКУ, 2002.– № 2 (6).– С.33–37.
10. Мовчан М.М. Вирішення проблеми самотності і відчуження в середовищі студентів-першокурсників з використанням педагогічної технології

А.С.Макаренка // Імідж сучасного педагога. – Полтава: АСМІ, 2002. – № 4–5. С.81–83.

11. Мовчан М.М. Проблема самотності: соціально-філософський аспект // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія: Гуманітарні науки. – Полтава: ПУСКУ, 2003. – № 3 (10). – С.46–49.

12. Мовчан М.М. Почуття самотності як проблема соціально-психологічної адаптації першокурсників у вищому навчальному закладі та сучасні засоби її розв'язання // Матеріали науково-практичної конференції “Україна наукова 2003”. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С.58–60.

13. Мовчан М.М. Проблема самотності в процесі адаптації до вищого навчального закладу і якість навчання // Матеріали XXVIII міжвузівської науково-методичної конференції “Моніторинг якості процесів і результатів освітньої діяльності”. – Полтава: ПУСКУ, 2003 – С.230–232.

14. Мовчан М.М. Філософська рефлексія над проблемою самотності як важливий засіб осмислення таємниці буття людини // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія: Гуманітарні науки. – Полтава: ПУСКУ, 2004. – № 3 (14). – С. 27–31.

15. Мовчан М.М. Самотність як проблема адаптації студентів-першокурсників до соціально-психологічного простору ВНЗ // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Київ, 2004. – Т. VI. – С. 195–203.

16. Мовчан М.М. Самотність як проблема буття особистості // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Том 45. Соціальна філософія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – С.34–36.

17. Мовчан М.М. Самотність особистості як соціально-психологічна проблема // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. – 702, серія: Психологія. – Вип. 34. – Харків, 2005. – С. 124–128.

18. Мовчан М.М. Полівекторний феномен самотності у філософсько-антропологічному дискурсі // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія: Гуманітарні науки. – Полтава: ПУСКУ, 2006. – № 3 (20). – С. 17–22.

АНОТАЦІЇ

Мовчан М.М. Феномен самотності як проблема буття особистості в соціальному середовищі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2008.

Актуальність досліджуваної теми обумовлена загостренням проблеми самотності в соціальному середовищі. Автор аналізує визначення самотності, які представлені зарубіжними й вітчизняними вченими; дає власне визначення самотності. В дослідженні представлено онтологічний статус самотності. Запропонована онтологічна модель самотності відображає динаміку появи

самотності як системного цілого.

Серед восьми теоретичних підходів до самотності значне місце приділено екзистенціальній концепції, яка в філософському осмисленні самотності посідає особливе місце.

У роботі розкривається феноменологія самотності через генезис самотності відповідно з розвитком компонентів “Я-” і “Ми-свідомість” людини. Виявлені і розглянуті: тенденції самотності (самотність як усамітнення і негативна самотність), чоловіча й жіноча іпостасі феномена самотності на певних етапах розвитку особистості людини, дві форми прояву самотності – зовнішня і внутрішня, причини самотності, які пов’язані з комунікацією й соціальною адаптацією та шляхи втечі й реального подолання самотності.

Ключові слова: самотність, усамітнення, негативна самотність, соціальна адаптація, втеча від самотності, іпостасі самотності, комунікація.

Мовчан М.М. Феномен одиночества как проблема бытия личности в социальной среде. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2008.

Диссертация посвящена исследованию феномена одиночества как проблемы существования человека в социуме. Особенно актуальной эта тема в европейской философии становится начиная с XIX века, когда эта философия переходит в неклассическую форму. Неклассическая, прежде всего экзистенциально ориентированная философия рассматривает одиночество как одну из центральных тем. Это связано с тем, что свободная личность для этой философии является высшей ценностью и условием существования “открытых” обществ.

В конце XX и в начале XXI века происходит обострение проблемы одиночества ибо индивид должен входить в различные подструктуры, которые требуют от него изменения стиля поведения, формы общения и приспособления к “общепринятым” в социальной группе стандартам, к изменению социальной роли и пр. В коммуникационной сфере главным стал рационализированный обмен информацией, а эмоциональная взаимосвязь вытеснена на задний план. Такое общение мобилизует внимание и волю на навязывание широких межличностных контактов и решение деловых проблем, в то же время лишает общения духовно-душевной и моральной глубины, которые являются основой самоидентичности каждой личности.

Украина на рубеже веков находится в условиях экзистенциально-антропологического кризиса, который постоянно продуцирует одиночество и отчуждение людей, деформируя таким образом развертывание экономической и политической консолидации украинского общества.

Анализируются определения одиночества, которые представлены зарубежными и отечественными учеными, дается свое определение, где

одинокчество – состояние человека, которое выражает определенную форму самосознания и показывает нарушение реальных связей и отношений внутреннего мира личности а также отображает переживание своей отдельности, субъективной невозможности или нежелание ощущать адекватный отзыв, принятия и признания себя другими людьми.

В исследовании представлен онтологический статус одиночества, который определяет главное направление в осмыслении одиночества как существенной характеристики бытия человека. В этом контексте одиночество – персонально-экзистенциальное состояние. Предложенная онтологическая модель одиночества отображает динамику появления одиночества как системного целого.

Современные теоретические подходы к одиночеству имеют как высокий уровень концептуализации развития проблемы одиночества (психодинамическая, интеракционистская и когнитивная модели), так и более низкий уровень (социологическая, феноменологическая, интимная и общесистемная модели). Особенное место в философском осмыслении одиночества принадлежит экзистенциальной концепции, которая видит истоки одиночества в самой природе человека, имеет в своем активе масштабную философскую традицию, подчеркивает временной и динамический аспекты событий и изменений, которые проходят во внутреннем мире человека, совершенствует свои основные формулировки и совмещает их с достижениями социальных наук.

В работе раскрывается феноменология одиночества через генезис одиночества соответственно с развитием “Я-” и “Мы-сознания” индивида на исторических этапах развития человечества и в религиозной вере и неверии. “Я-” и “Мы-сознание” – важнейшие компоненты сознания. Структуру “Я-сознание” составляет диалектическое единство самопознания, эмоционально-ценностного отношения к себе и саморегуляции. “Мы-сознание” представляет собой принадлежность человека к определенной социальной общности (общине, классу, коллективу).

В исследовании выявляются и рассматриваются тенденции одиночества – одиночество как уединение и негативное одиночество. Уединение дает возможность человеку углубляться в самые таинственные и неизведанные части своей души, делать анализ пройденного, очищать душу от несущественного, быстротекущего, получать удовольствие, залог для творчества; устанавливать моральные связи с людьми различных эпох или современниками. Негативное одиночество является антагонистом предыдущей тенденции. Это одиночество может быть тяжелым, страшным, невыносимым, уничижающим для личности человека.

Мужское и женское одиночество имеют свою специфику на определенных возрастных этапах развития личности. В диссертации подчеркивается, что женщина тяжелее переживает одиночество, чем мужчина. Одиночество для нее является той реальностью, которой она пытается избежать. Поэтому тема одиночества для женщины более очевидна, чем для мужчины.

Обосновываются две формы проявления одиночества – внешняя и внутренняя. Внешнее одиночество – результат противоречия человека и социальной среды (горе, катастрофа, конфликт). Внутреннее одиночество – результат противоречия человека с самим собой, что приводит к потере и поиску самотождественности а на этом основании – до противоречия человека и общества

Раскрываются причины одиночества, связанные с коммуникацией и социальной адаптацией, пути бегства от одиночества (алкоголь, употребление наркотиков, табакокурение, уход в суету обыденной жизни, путешествия, обновление и извращение секса, самоубийство) и реальное преодоление одиночества (использование обычной и внутренней коммуникации, а при экзистенциальном одиночестве – актуализация необходимости принятия его как составного компонента нашего бытия, осознание его и превращение в уединение, которое возвращает природность).

Ключевые слова: одиночество, уединение, негативное одиночество, социальная адаптация, бегство от одиночества, ипостаси одиночества, коммуникация.

Movchan M.M. Phenomena of Loneliness as a Problem of Human Being In Social Habitat. – Manuscript.

The dissertation for obtaining candidate of philosophy degree in specialty 09.00.04 – philosophical anthropology, philosophy of culture. – National Pedagogical M.Dragomanov University – Kiev, 2008.

Actuality of this investigation is stipulated by the problem of human loneliness intensification in social habitat. Analyzed the definition of loneliness, which were given by foreign and Ukrainian scientists, we also give our own definition of loneliness. Ontological statues of loneliness is described in dissertation. Ontological model of loneliness is presented by the author. It represents dynamics of loneliness appearance as systemic whole.

Among eight modern theoretical approaches a special regard was given to existential conception which takes a special place in loneliness understanding.

Phenomenology of loneliness is discovered in this research by genesis of loneliness according to person's "I-"and "We-consciousness" development. There were discovered and considered the following tendencies of loneliness (loneliness as solitude and negative loneliness), male and female embodiments of loneliness phenomena in definite stage of individuality development, two forms of loneliness display – internal and external, sources of loneliness which are connected with communication and social adaptation when a person try to escape or overcome loneliness.

Key words: loneliness, solitude, negative loneliness, social adaptation, escape of loneliness, embodiment of loneliness, communication.

Підписано до друку 08.04.08
Формат 148×210. Папір 80 г/м². Ум.друк.ар. 0,9+ 0,1 (обкл.).
Тираж 100 прим. Зам. № 283

Видано редакційно-видавничим відділом ПУСКУ
36014, м.Полтава, вул.Коваля, 3, к. 115, ☎ 8 (0532) 50-24-81